

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-76>

УДК 94:343(477)

Короткий О.В.

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ СМЕРТНОЇ КАРИ У ВІЙСЬКУ ЗАПОРОЗЬКОМУ: ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ ПРОФЕСІЇ КАТА НА СІЧІ

Анотація. В статті зроблена спроба з'ясувати відсутність уряду ката на теренах Запорозжя. Проаналізовано причини поширення професії ката в європейському суспільстві доби пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. В цей період появу професії ката обумовили взаємопов'язані процеси: зміна поглядів на природу злочину та мету покарання, централізація влади в європейських державах, впорядкування правосуддя тощо. Встановлено, що запорозькому суспільству, яке сформувалося за межами титульної території було притаманне відтворення елементів архаїчної суспільної організації. Ці потестарні та егалітарні структури унеможлилювали існування професії ката на Запорозжі, що призвело до утворення специфічних способів страти.

Ключові слова: запорозьке козацтво, кат, смертна кара, карна політика, потестарні та егалітарні структури.

Korotkii Olexiy

Berdyansk State Pedagogical University

SPECIFICS OF DEATH PENALTY AT THE ZAPOROZHIAN COSSACKS: THE PROBLEM OF LACK OF EXECUTIONER ON THE SICH

Summary. The article attempts to clarify the absence of the executioner profession in the territory of the Zaporozhye Cossacks. The reasons for the spread of the executioner profession in the European society of the late Middle Ages and Early Modern Times are analyzed. During this period, the emergence of the executioner profession led to interrelated processes: a change in views on the nature of the crime and the purpose of punishment, the centralization of power in European states, and the appreciation of justice. It was found that the profession of executioner is also in Eastern Europe: in Poland, the Grand Duchy of Lithuania, the Moscow kingdom and later in the Russian Empire. In Ukraine, executioners were a rare profession, but not because of its lack of demand, but because of the widespread negative attitude towards it. It was established that the Zaporizhzhya Cossacks, this border and militarized society, which was formed outside the titular territory, was inherent in the reproduction of elements of the archaic social organization. The article touched upon two such secondary potest institutions: the collectivism of the Cossack society and the power of the ataman, which rested primarily on his personal qualities and was limited by custom and Sich society. The pride of these potestary and egalitarian structures made the existence of the executioner profession in Zaporozhye impossible, which led to the formation of specific methods of the death penalty. One of these methods was described in the memoirs and historical literature of the XVIII-XIX centuries (the oral narration of the former Cossack N. Korzh about the Zaporozhian customs, the memories of Archimandrite Leonty about his travels to the Sich, a historical study of a military engineer and historian O. Rigelman) a procedure in which a convict sitting on a horse himself had to throw a loop upon himself while hanging. Another common procedure (both the death penalty and corporal punishment) is the collective beating of a criminal with batons by Cossacks. An analysis of these procedures indicates a close connection between the public organization of the Sich and its criminal policy.

Keywords: zaporozhian cossacks, executioner, death penalty, criminal policy, potestary and egalitarian structures.

Постановка проблеми. Історичні, культурологічні та інші гуманітарні дослідження підтверджують, що покарання за злочини, спосіб в який вони здійснюються не формуються на основі «вродженої» гуманності чи жорстокості певного народу. Разом з тим, вони і не є випадковими утвореннями. Карна політика залежить від низки особливостей соціальних та економічних відносин, характеру владних відносин тощо. Усвідомлення цієї кореляції змушує по іншому поглянути на карну практику самобутнього козацького суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження базується на використанні праць, які можна поділити на три групи: дослідження змісту та джерел права запороз-

ького козацтва, особливостей суспільної організації запорозжців, історії професії ката в європейському суспільстві загалом та, зокрема, в Україні. Звичаєве право низового козацтва досліджують, переважно на матеріалах Нової Січі, Л. Худояр [18], І. Грозовський [6] та ін. Суспільну організацію Війська Запорозького відмовляючись від концентрів історіографії XIX – початку XX ст. досліджує В. Грибовський [5]. В контексті соціальної історії досліджує історію професії ката в Гетьманщині А. Сапронов [14]. Історія професії та її роль в ранньомодерній Європі висвітлена в працях М. Фуко [17], К. Стюарт [23], Т. Грабарчика [22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звичаєве право запороз-

ького козацтва передбачало застосування ряду простих та кваліфікованих смертельних покарань. Поширеною практикою в ранньомодерній Європі було виконання смертних вироків професійними езекуторами, проте, на території Січі була відсутня посада ката, що відрізняло запорожців не тільки від країн Західної Європи чи Московії, але й від інших частин України. Ця особливість карної практики Запорозької Січі ще не була науково досліджена і потребує аналізу.

Мета дослідження: з'ясувати причини відсутності уряду ката на Запорозжжі. Завдання дослідження: 1) розглянути суспільні перетворення, за яких в Європі набула поширення професія ката; 2) з'ясувати чи були притаманні запорозькому суспільству ці зміни; 3) розглянути особливості виконання смертної кари на Запорозжжі.

Виклад основного матеріалу. В період з кінця XIV–XVI ст. відбулись значні зміни в розумінні злочину та покарання в джерелах права. Якщо в попередній період злочин розумівся, переважно, як вчинення приватної шкоди, то вже в кодифікаціях права XVI ст. все частіше бачимо, що злочин розуміється як замах на правопорядок, суспільство, державу, державні інституції, монарха [7, с. 7]. Такий погляд на природу злочину породжував відповідні погляди на мету покарання. Характерною ознакою періоду стало збільшення кількості публічних покарань, які мали б залякувати підданих: «для влади то був найпотужніший засіб утримання соціального контролю» [19, с. 76].

Причини таких змін, на думку істориків, полягають в характері ранньомодерної держави та правосуддя. Починаючи з XVI ст., великі території Європи підпали під прямий централізований контроль, влада почала більше приділяти уваги символічній силі закону. За такої ситуації публічне покарання «підтримувало владу монархів і судів, а також робило її конкретно видимою» [19, с. 81], за допомогою театру покарань монархи демонстрували свою владу підданам [17, с. 73].

Карна політика Війська Запорозького, на перший погляд, відповідає тим перетворенням, які відбувались в Європі. Дослідники не раз відзначали жорстокість покарань на Запорозжжі, які б мали слугувати підтриманню дисципліни на Січі: саджання на палю, повішення на залізному гаку, поховання живцем, забиття киями до смерті [20, с. 192–194]. Поза тим, в тексті документів опублікованих А. Скальковським знаходимо наступне визначення мети покарання: «...оного Маляра сыскать, а дабы и другие таковыхъ непристойныхъ худостейъ дѣлатъ не отваживались, въ страхъ прочимъ публично на базарь кіями наказати и намъ репортовать, по исполненіи» [15, с. 612]. Таким чином, в карному праві Запорозького козацтва, як і в інших європейських країнах, стверджувалася символічна сила покарання, яке б мало відлякувати публіку від злочинної діяльності. Проте, в карній практиці козацтва існували й відмінні риси, одна з них – відсутність на Січі уряду ката.

Зміни в карній політиці ранньомодерних європейських держав призвели до розповсю-

дження професії ката. Якщо в Середньовіччі виконавцями страт часто були члени суду, або ж інші обвинувачені, то кати Нового часу були професійними езекуторами [23, с. 25–27]. Кат не тільки виконував судові постанови, але і був уособленням насильства, яке здійснювала влада з метою приборкати насилля злочину відновивши «status quo». Поза тим, кат виконував роль меча монарха, який таким чином ніби власноруч перемагав свого ворога. Публіка цього театру помсти суверена злочинцеві утверджувала перемогу монарха і закону [17, с. 75].

Професія ката набула розповсюдження практично по всій Європі включно з теренами Речі Посполитої. В Польщі вона з'являється в пізньому Середньовіччі, наприклад, в столиці ця посада утворюється в 1393 р. [22, с. 43]. В Великому Князівстві Литовському Статутом 1588 р. встановлювалася «повинність кожного вряду судового кгродьського обов'язуємъ, звлаща где права майдебурьского нетъ, ижъ мають и повинни будуть на врьдехъ своихъ *мистра, то естъ ката...* ку виконанью сказанья врьдого мети» [16, ч. XI, ар. 5]. Користувалася попитом професія езекутора і на Правобережжі. Так, в травні 1710 р. Кременецький магістрат не зміг виконати власного присуду через те що не мав ката та не зміг знайти його в сусідніх містах [3, с. 240–241]. Більше пощастило адміністрації Чорткова в 1703 р., яка таки знайшла «містра» в Кам'янці та позичила його «аби згідно указу вчинив езекуцію» [3, с. 210].

На території Гетьманщини кати, як і в сусідніх країнах, були частиною міського соціуму. Андрій Сапронов встановив, що езекутори ставали колишні злочинці (яскравим прикладом є відомий розбійник і людожер Павло Шульженко-Мацапура [10, с. 5]), яких очікував смертельний вирок, вони підпорядковувалися городовому отаману і тому їх можна вважати членами групи міських службовців [14, с. 33].

З огляду на вищевказане, парадоксальною видається ситуація в Війську Запорозькому, де була відсутня професія ката. В вітчизняній історіографії одним з перших даних факт висвітлив Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» [20, с. 194] з посиланням на працю російського військового та історика О. Рігельмана (1714-1789 рр.), який більшу частину життя провів на теренах України. В «Летописных повествованіях» О. Рігельман так описує виконання страт на Запоріжжі: «Для оныхъ казней они палачей и от древности не имѣли; а когда надобно злодѣев казнить, то довыбьшь, с командою выходя за городъ, злодѣю злодѣя вѣшатъ...» [12, с. 83]. В випадку, коли інших злочинців на Січі не було того тримали під арештом до появи нового злодія або ж виконували наступну процедуру: «...посадя того на лошадей, подвозили къ дереву подъ петлю и приказывали ему оную самому на себя наложить и притянуть, а лошадей потомъ вдругъ изъ подъ него выводили, и темъ того обвѣшивали» [14, с. 83]. Ці свідчення паралельно підтверджуються «Устным повествованіем» колишнього запорожця Н. Коржа записаним одеським архієпископом Гавріїлом в 1828-1831 рр. [8, с. 25] та мемуарами архімандрита Леонтія [4, с. 45–48]. Навіть після стра-

ти козаки воліли не мати справ з небіжчиком, а тому поховання виконували січові жебраки [4, с. 25]. Описана процедура мала бути доволі поширена на Запорожжі. Так, з восьми злочинців, про долю яких в 1747 р. Кіш повідомляв Бахмутську слідчу комісію, четверо було повішено на території Війська Запорозького (трое з них безпосередньо на Січі) [1, с. 176].

Таким чином, бачимо, що карна практика Запорожжя сформувалася, в певній мірі, під впливом того факту, що на Січі не було професійних катів. Частково ці обставини компенсувалися архаїчним звичаєм використання арештантів у якості езекуторів, частково ж – винайденням особливої процедури, яка підкреслювала непричетність козака до страти побратима. На нашу думку, відсутність уряду ката на території Запорожжя пояснюється відтворенням козацьким суспільством певних елементів архаїчної суспільної організації. Розглянемо декілька особливостей цієї організації, які визначили відсутність містрів на Запорожжі.

Очевидно, що кат не був потрібен на Запорожжі для того щоб відтворювати сцену перемоги суверена над злочинцем, як це було поширено в централізованих європейських державах. Чи не єдиним джерелом права на території Запорожжя був «звичай» [18, с. 36], а не правосвідомість отамана, тому його символічна чи реальна присутність не була потрібною для здійснення правосуддя. Як зазначає В. Грибовський: «...влада кошового отамана над січовим товариством не була санкціонована кодифікованим правом, а регулювалася звичаєм і трималася здебільшого на авторитеті та силі особистості конкретної людини» [5, с. 25]. Особливість посади отамана дозволяє вилучити її як «вторинний потестарний інститут» козацького суспільства [5, с. 24]. Лише в останнє десятиліття існування Січі, яке було позначено нівелицією егалітарних та потестарних структур її суспільної організації, влада отамана посилюється [5, с. 34]. Характерною ознакою цих змін в 1770-х рр. стає практика об'їзду Похідною військовою канцелярією на чолі з отаманом П. Калнишевським території Війська Запорозького з метою здійснення суду [15, с. 605]. На нашу думку, такі переміщення, мали на меті не тільки здійснення правосуддя, але і репрезентацію влади, хоча й в дещо архаїчний, притаманний політичній культурі Середньовіччя [11], спосіб. На думку Л. Худояр, джерелом права під час таких походів була безпосередньо правосвідомість кошового отамана [18, с. 38].

Не менш поширеним ніж страта на шибениці в запорожців було забиття злочинця до смерті киями [6, с. 11]. Запорожець Н. Корж так описує процедуру покарання: «...козаки починають его бить киями, такъ что *всякой козакъ* кто только мимо его идеть, выпивши корякъ горилки, или пива непримьнно долженъ ударить его по разу кием...» [8, с. 26]. Один з варіантів такого покарання описує Архімандрит Леонтій, який відвідав Січ 1751 р.: злочинця приковували до стовпа і «*всякому* было вольно убивать, когда кто изволит... Однако ж при нас одного только забияку другие убили...» [4, с. 65]. Ці процедури демонструють акт колективної помсти

суспільства злочинцеві, що різко контрастує з карною політикою в сусідніх державах, де тіло засудженого стало монополією влади: «Гдѣ би случилось, что каковыє своеволци на смерть осужденнаго из турми насилно или другимъ какимъ образомъ на свободу выпустили бѣ, или ведомаго на эзекуцію из рукъ палачевихъ отбили и отняли... такovie сами яко противники власти и нарушители права лишению чести и смертной казни, равно какъ и отнятии ними слодѣй подлежать будутъ» [12, с. 450]. Для того, щоб при необхідності втримати подібних «своевольцев» або вгамувати незадоволену виконанням страти публіку, що було поширеним явищем [17, с. 79–83], засудженого мав охороняти «кръпкій карауль» [12, с. 450].

Отже, на теренах «гінтерланду» кат реалізував монополієне право адміністрації на покарання засуджених. На Січі ж з її потестарною суспільною організацією, право карати (або помилувати [4, с. 43]) злочинців належало всій корпорації, що було ще одним проявом притаманних козакам егалітаризму та колективізму [5, с. 24–25]. Варто зазначити, що колективне побиття було розповсюдженою практикою на Запорожжі і використовувалося не тільки в якості смертної кари, але і тілесного покарання: «И якъ уже его добре употчуютъ, 50 або 100 кивъ дадутъ, то кошовый крикне: «годи!»» [8, с. 19]. Зокрема, таке покарання, встановлювалося інструкцією Коша козакові Григорію Никитову для тих, хто кримським чабанам «какіе обиди... либо воспященія чинит будетъ» [2, с. 463].

Таким чином, розглянуті особливості суспільної організації та карної практики низового козацтва унеможлилювали існування на Запорожжі професії ката. Та хоча самі кати були відсутні, серед козацтва продовжувало існувати притаманне й іншим теренам України [9, с. 395–396] негативне ставлення до містрів в колективній свідомості. Свідченням цього є порівняння запорожців Магомета IV з «каменецьким катом» в відомій переписці з султаном кінця XVII ст. [21, с. 392].

Висновки та пропозиції. Аналіз процедур виконання смертної кари на території Запорожжя та певних особливостей її суспільної організації дозволив встановити причини відсутності професії ката на Січі. В Європі професія ката розповсюджується як наслідок, зокрема, державної централізації, становлення модерних технологій репрезентації влади, монополізації правосуддя державними інститутами тощо. На Січі ж ці перетворення не набули поширення. За таких умов, карна практика запорожців сформувалася під впливом двох чинників: наявність в звичаєвому праві ряду смертельних покарань в присутність вторинних потестарних та егалітарних інститутів суспільної організації. Останні обумовили відсутність на Січі професії ката, що призвело до витворення козацькою спільнотою специфічних практик виконання смертної кари.

На нашу думку, дане дослідження доводить перспективність вивчення впливу суспільної організації, владних відносин на формування карної політики в ранньомодерній Україні.

Список літератури:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775: в 3 т. / упоряд. Гісцова Л. Київ : ЗАТ «Віпол», 1998, Т. 2. 695 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775: в 3 т. / упоряд. Гісцова Л. Київ : ЗАТ «Віпол», 1998, Т. 3. 951 с.
3. Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ: в 35 т. / ред. совет: М. Иванишев, В. Антонович, М. Владимирский-Буданов. Киевъ : Университетская типографія, 1869. Т. 1. Ч. 5. 736 с.
4. Архимандрит Леонтій (Лука Яценко-Зеленський). Подорожі на Запорозьку Січ у1749-1750 і 1751 рр. / за ред. В. Грабовського, В. Мільчева. Київ : Канадський Інститут Українських Студій, 2012. 100 с.
5. Грибовський В. Нівеляція традиційних потестарних і егалітарних структур запорозького козацтва в останні десятиліття існування Січі. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2009. № 7. С. 18–36.
6. Грозовський І. Звичаєве право запорізьких козаків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 1998. 17 с.
7. Демченко Г. Наказаніє по Литовському Статуту в его трех редакціях (1529, 1566, и 1588 гг.). Київ : Типографія Імператорскаго Университета св. Владимира, 1894. 276 с.
8. Корж Н. Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса : въ городской типографіи, 1842. 104 с.
9. Левицкий О. Взгляд на ремесло палача в старой Малороссии. *Киевская старина*. 1899. № 12. С. 390–398.
10. Личков В. Происхождение слова «мацапура». *Киевская старина*. 1901. № 1. С. 5.
11. Никифорова Л. Дворец в истории русской культуры. Опыт типологии. Санкт-Петербург : Астерион, 2006. 348 с. URL: <https://culture.wikireading.ru/68114> (дата звернення: 11.03.2019).
12. Права, за якими судиться малоросійський народ / за ред. Ю. Шемшученко. Київ : НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М.С. Грушевського, 1997. 547 с.
13. Ригельман А. Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще. Москва : Университетская типографія, 1847. 819 с.
14. Сапронов А. Уряд ката в Гетьманщині середини XVIII ст. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2018. Т. 1. С. 31–41.
15. Скальковский А. Как судили и рядили в Сечи Запорожской. *Киевская старина*. 1886. № 3. С. 604–621.
16. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: тэксты, даведнік, каментарыі / за ред. І. Шамякіна. Мінск : Бел. сав. энцыкл. імя П. Броўкі, 1989. URL: http://www.grodno.by/grodno/history/statut_vkl_1588.html#_utmz1_1__=1 (дата звернення: 10.03.2019).
17. Фуко М. Наглядати і карати. Становлення в'язниці. Київ : Основи, 1998. 392 с.
18. Худояр Л. Джерела права Запорозької Січі. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 35–43.
19. Шпіренбург П. Людина і держава: Європа ранньої модерної доби // Оксфордська історія в'язниць / Д. Ротман та ін. Київ : Всесвіт, 2009. С. 74–107.
20. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 592 с.
21. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.
22. Grabarczyk T. Na gardle karanie. Kara śmierci w średniowiecznej Polsce. Warszawa : DiG, 2009. 176 s.
23. Stuart K. Defiled Trades and Social Outcasts: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 289 p.

References:

1. Histsova L. (ed.) (1998). Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: korpus dokumentiv 1734-1775 [Archive of Kosh Nova Zaporozhian Sich: collection of documents 1734-1775]. Kiev : ZAT «Vipol». Vol. 2. (in Ukrainian)
2. Histsova L. (ed.) (1998). Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: korpus dokumentiv 1734-1775 [Archive of Kosh Nova Zaporozhian Sich: collection of documents 1734-1775]. Kiev : ZAT «Vipol». Vol. 3. (in Ukrainian)
3. Yvanyshch M., Antonovych V., Vladymyrskyi-Budanov M. (ed.) (1869). Arkhiv Yuho-zapadnoi Rossii, yzdavaemii Vremennoiu komysiiu dlia razbora drevnykh aktov [Archive of South-Western Russia, published by the Temporary commission for the analysis of the ancient acts:]. Kiev : Unyversytetskaia typhografia. Vol. 1, part 5. (in Russian)
4. Arkhimandryt Leontii (Luka Yatsenko-Zelenskyi) (2012). Podorozhi na Zaporozku Sich u1749-1750 i 1751 rr. [Trips to the Zaporozhian Sich in 1749-1750 and 1751]. In V. Hrabovskiy (Eds.). Kiev : Kanadskiy Instytut Ukrainykykh Studii. (in Ukrainian)
5. Hrybovskiy V. (2009). Niveliatyia tradytsiinykh potestarnykh i ehalitarnykh struktur zaporozkoho kozatstva v ostanni desiatylyttia isnuvannia Sichi [Comparison of the traditional potestary and egalitarian structures of the Zaporozhian Cossacks in the last decades of the existence of the Sich]. *Prydniprov'ia: istoryko-kraieznauvchi doslidzhennia*, no. 7, pp. 18-36. (in Ukrainian)
6. Hrozovskiy I. (1998). Zvychaieve pravo zaporizkykh kozakiv [The customary laws of Zaporozhye Cossacks]. (Phd Thesis). Kharkiv : National Law Academy named after Yaroslav Mudryi. (in Ukrainian)
7. Demchenko H. (1894). Nakazanie po Lytovs'komu Statutu v eho trekh redaktsiyakh (1529, 1566, y 1588 hh.) [The punishment according to the Lithuanian Charter in its three editions (1529, 1566, and 1588)]. Kiev : Typhografiya Imperatorskago Unyversyteta sv. Vladymira. (in Russian)
8. Korzh N. (1842). Ustnoe povestvovanye, byvsheho zaporozhtsa, zhytelia Ekaterynoslavskoi hubernyy y uezda, selenia Mykhailovky, Nykyty Leontevycha Korzha [Oral narration, a former Zaporozhian, resident of the Yekaterinoslav province and county, the settlement of Mikhaylovka, Nikita Leontievich Korzh]. Odessa : v horodskoi typhografii. (in Russian)
9. Levytskyi O. (1899). Vzhghliad na remeslo palacha v staroi Malorossyy [A look at the executioner's craft in the old Little Russia]. *Kyevskaia staryna*, no. 12, pp. 390–398.
10. Lychkov V. (1901). Proyskhozhdienie slova «matsapura» [The origin of the word «matsapura»]. *Kyevskaia staryna*, no. 1, pp. 5. (in Russian)
11. Nikiforova L. (2006). Dvoretz v istoriy russkoi kultury. Opyt tipolohiy [Palace in the history of Russian culture. Experience typology]. Sankt-Peterburh : Asterion. (in Russian)

12. Shemshuchenko Yu. (ed.) (1997). Prava, za yakymy sudytsya malorosiyskyy narod [Rights that are judged by the Little Russian people]. Kiev : NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, In-t ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznаv. im. M.S. Hrushevskoho. (in Ukrainian)
13. Rigelman A. (1847). Letopisnoye povestvovaniye o Maloy Rossii i yeya narode i kozakakh voobshche [Chronicle narrative of Little Russia and its people and the Cossacks in general]. Moskow : Universitetskaya tipografiya. (in Russian)
14. Sapronov A. (2018). Uriad kata v Hetmanshchyni seredyny XVIII st. (The service of the executioner in the Hetmanate of the middle of the XVIII century). *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*, vol. 1, pp. 31–41. (in Ukrainian)
15. Skalkovskiy A. (1886). Kak sudili y riadili v Sechi Zaporozhskoi [How to judge and establish the order in the Zaporozhian Sich]. *Kievskaya starina*, no. 3, pp. 604–621. (in Russian)
16. Shamiakin I. (ed.) (1989). Statut Vialikaha kniastva Litoŭskaha 1588: teksty, daviednik, kamientaryi [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588: texts, reference, commentary]. Minsk : Biel. sav. encykl. imia P. Broŭki. (in Belorussian)
17. Foucault M. (1998). Nahlydaty i karaty. Stanovlennya vyznytsi [Watch and punish. The formation of a prison]. Kiev : Osnovy. (in Ukrainian)
18. Khudoiar L. (2015). Dzherela prava Zaporozkoi Sichi [The sources of Zaporizhzhya Sich rights]. *Pravova derzhava*, no. 26, pp. 35–43. (in Ukrainian)
19. Shpirenburg P. (2008). Liudyna i derzhava: Yevropa rannoi modernoi doby [Man and State: Europe of the Early Modern Age]. *Oksfordska istoriia vyznyts* [Oxford Prison History]. Kiev : Vsesvit, pp. 74–107. (in Ukrainian)
20. Iavornytskyi D. (1990). Istoriiа zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. Kiev : Naukova dumka, vol. 1. (in Ukrainian)
21. Iavornytskyi D. (1990). Istoriiа zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. Kiev : Naukova dumka, vol. 2. (in Ukrainian)
22. Grabarczyk T. (2009). Na gardle karanie. kara śmierci w średniowiecznej Polsce [Punishment with throat. Death penalty in medieval Poland]. Warszawa : DiG. (in Polish)
23. Stuart K. (1999). Defiled Trades and Social Outcasts: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany. Cambridge : Cambridge University Press.